

„תורת אמת ותורת חיים גם יחד“

(אורות התורה י"ג, ב.)

לזכרו של אחד, מיוחד ונעלה שבחכורה
הרב ר' יעקב פנחס כהן זצ"ל, שתורתו היתה
תורת אמת ותורת חיים גם יחד.

א

הברכות שמברכים ישראל

ענין הברכות שמברכים ישראל הוא „כדי לזכור את הבורא תמיד וליראה ממנו“¹, „ולעורר נפשנו בדברי פינו כי הוא המבורך, ומבורך יכלול כל הטובות“². הברכות כולן הן מדברי סופרים³ חוץ מברכת המזון שנאמר⁴ „ואכלת ושבעת וברכת את ד' אלוקיך“⁵, וברכת התורה לפני הגלמדת מהפסוק „כי שם ד' אקרא הבו גודל לאלוקינו“⁶, „ודרשה גמורה היא זו ולא אסמכתא“⁷. שתי ברכות אלה הוששו ביחס לתוקף חיובן מדאורייתא בדברי הרמב"ן, „הנצטיינו להודות לשמו יתברך בכל עת שנקרא בתורה על הטובה הגדולה שעשה לנו בתתו תורתו אלינו והודיענו המעשים הרצויים לפניו שבהם ננחל חיי העולם תבא, וכאשר נצטוינו בברכה אחר כל האכילה כן נצטוינו בזו“⁸. השוואה זו מאירה לנו, בכל זהרו, את הפלא האלוקי של שלימות קומתו של האדם, שהבורא „קושר (בו) דבר רוחני בדבר גשמי“¹⁰. ואנו משתוממים „על מפלאות תמים דעים, שהמטרות האציליות, עם כל הגובה והטוהר שלהן, הן אחוזות בדיוק עם כל המטרות התמרות, עם כל השפלות והכעור שלהן“¹¹. היות והחיים האלוקיים, השופעים מטובו יתברך, מתגלים בהזנה הגשמית והגופנית גם יחד, טבעי הדבר שתוקף החיוב, לברך את, נותן התורה והון את הכל, יהיה מדאורייתא. וכל ברכות השבח וההודיה על טוב הבורא אתנו, המופיע בפרטי

1. רמב"ם ברכות פ"א ה"ד. 2. ספר החינוך מצוה ת"ל. 3. רמב"ם ברכות פ"א ה"ב, שו"ע ארי"ח ר"ט — ג'. 4. דברים ח' י'. 5. ברכות פ"ח ג'. רמב"ם ברכות פ"א ה"א, שו"ע ארי"ח שם, וע' במ"ב שם שמזכיר שיש ראשונים הסוברים שברכה מעין שלוש גם מדאורייתא, אולם מדברי המחבר סתם כרמב"ם משמע שסובר שהיא מורכבת. 6. דברים ל"ב ג'. 7. ברכות כ"א: רמב"ן בהוספות לספר המצוות של הרמב"ם מ"ע ט"ו, ובמ"ב ס"י מ"ז סק"א. 8. שו"ת שאגת אריה סי' כ"ד. 9. הרמב"ן שם. 10. רמ"א שו"ע ארי"ח ו' — א'. 11. עולת ראיה ח"א ע' נ"ח.

המצוות, ההטבות וההנאות — שהן מסתעפות מהטוב היסודי הכללי של עצם חיינו, ברכות אלה הן מדרבנן.

אמנם בירושלמי יש שמשווים בזה תורה ומצוות, „הקיש למצוות מה תורה טעונה ברכה אף מצוות טעונות ברכה”¹². וזה לפי רוממות מעלתה של תורת ארץ־ישראל, שאין כתורתה¹³, והעיסוק בה מביא לראית פני השכינה בקדושת חיי העולם־הזה¹⁴, ומתוך כך נובע גם הערך המיוחד של המצוות בארץ ישראל, „שיסוד קיום כל המצוות כולן מצד ענין הפנימי והחכליתי הוא רק בארץ”¹⁵.

ב

ברכת התורה לאחריה

ביחס לברכת התורה לאחריה לומד ר' יוחנן קל וחומר מברכת המזון, „ומה מזון שאין טעון לפניו טעון לאחריו, תורה שטעונה לפניו אינו דין שטעונה לאחריה”¹⁶. קל וחומר זה נדחה שם בגמרא משום „מה למזון שכן נהנה”. אמנם ר' ישמעאל¹⁷ דן קל וחומר מברכת המזון „על חיי שעה מברך על חיי עולם הבא לא כל שכן”, ושם אין הגמרא דוחה את הקל וחומר. אבל כבר אמרו¹⁸ שאפשר היה לדחות אותו באותה פירכא אלא שהגמרא סמכה על הדחיה שבסוגיא הקודמת. בירושלמי¹⁹ גם מופיע הקל וחומר בשתי הצורות כמו בבבלי, ושם אין פירכא „מה למזון שכן נהנה”. יש בזה נקודה מיוחדת לתלמוד הירושלמי. בו בזמן שהבבלי מחלק בסברא בין ענין המזון „שכן נהנה”, ומצד זה חייב לברך, לבין ענין התורה „שכן חיי עולם”, המחייב יותר בברכה מצד אחר²⁰; אין הירושלמי מבדיל בין הנאות חיי שעה וחיי עולם ביחס לחיוב ברכה. „כשהנשמה העליונה האלוקית הזאת מחיה את האומה היא מתרוממת בגדלה ובתעופת־רוחה מעל כל הגבולים וההבדלים הפרטיים, המחלקים בין המצבים השונים של החיים; כל רעיון לא יוכל לבוא או על דבר חילוק שבין חיי עולם־הזה לחיי עולם־הבא. במעמקי כל נשמה מוטבעת היא הידיעה, שאין לפני האורה האלוקית גבולים ומעצורים, שהחיים האלוקיים אינם נפסקים עדי עד והינם בעולם הזה ובעולם הבא, ובודאי מוצאים הם להם בכל מצב של חיים את תגאיהם... ההארה העליונה הכללית הזאת של האומה, היא מתעלה לחיי נצח באלוקים עליון, מעל כל גבול זמן ומקום”²¹. זאת היא דרך הירושלמי

12. ירושלמי ברכות פ"ו ה"א. ועי' פמ"ג בהקדמה לברכות אות פ"ו שזה אסמכתא.
13. ב"ר פ"ו ז'. 14. מדרש תהילים ק"ה. 15. הקדמה לעץ הדר ע"פ ספרי עקב מ"ג. 16. ברכות כ"א. 17. שם מ"ח. 18. מעדני יו"ט על הרא"ש פ"א אות ק'. 19. ברכות פ"ו ה"א. 20. שם ברכות בתור פירכא לא ללמוד מזון מתורה לחיוב ברכה לפניו. 21. אורות עמ' קי"א.

„המתעלה מעל ניתוחי הסברות הפשוטות עד שפונה אל נטית ההערות העליונות“³².

ברכת התורה לאחריה שייכת רק בקריאת התורה בציבור, שיש לה שעור, ולא אחרי לימוד תורה של יחיד, שמצד מצות והגית בו יומם ולילה, אין לה שעור, וחייב בה תמיד²³. היות והקל וחומר מברכת המזון נדחה בבבלי, נשאר חיוב ברכה זאת מדרבנן²⁴. ולא רק משום כך, אלא כלל ישנו „אין מברכין על המצוות לאחריהן“, ומה שמברכים אחרי קריאת התורה „דהתם תקנת משה ועזרא ועל התקנות מברכים לפניהם ולאחריהם כדמברכין בהלל ומקרא מגילה“²⁵. כל זה לפי רוב השיטות שקריאת התורה מדרבנן²⁶, אבל יש שסוברים²⁷ שקריאת התורה בשבת בציבור כדאורייתא „דהא אברין בברכות שלמדנו מן התורה ברכה לאחריה בקל וחומר דברכת המזון... מיהו בלאו הכי יש לנו קריאות בחיוב מן התורה כגון פרשת זכור“²⁸. לפי שיטה זאת יוצא, שלפי הירושלמי, שיש לימודים של קל וחומר (וגם גזירה שוה) על ברכת התורה לאחריה, יכול להיות שברכה זאת היא מדאורייתא²⁹.

ישנה עוד מצוה אחת שאנו מוצאים ברכה לאחריה, והיא מצות תפילין. כך שנינו בירושלמי „כשהוא חולצן מה הוא אומר ברוך אשר קדשנו במצוותיו וציונו לשמור חוקיו“³⁰. גם בבבלי מופיעה ברכה זאת כמנהגם של בני מערבא³¹, ולמדים את זה מהכתוב „ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה“³², הנאמר סמוך לענין של תפילין. יש מהראשונים³³ שאומרים שבני מערבא היו מברכים אחרי כל מצוה שסילוקה הוא גמר עשייתה, אלא שעל כל המצוות חוץ מתפילין היו מברכין „לשמור מצוותיו“. אנו לא נוהגים כך כי הפסוק הנ"ל בחוקת הפסח מדבר³⁴.

בענין זה של ברכה אחרי המצוות נפגשים אנו שוב עם ערכה המיוחד של תורת ארץ-ישראל, כי הלא בני מערבא הם שנהגו לברך אחרי המצוות. איוז הארה עליונה גנוזה בדעת הירושלמי שברכת התורה לאחריה היא מדאורייתא ובמנהגם של בני ארץ-ישראל לברך בגמר עשייתן של מצוות. „הציר שעליו סובבים כל עניני הכרכות, הוא שלימות הדעות האמיתיות הנקנות

22. אגרות-הראיה ח"א עמ' קכ"ד-ה. 23. ריטב"א מגילה י"ז; ב"י טו"ש"ע א"ח מ"ז.

24. רשב"א ברכות מ"ח; וע' מעדני יו"ט על הרא"ש הנ"ל שאומר שגם הלימודים האחרים כסוגיא הם אסמכתא בעלמא. 25. שו"ת הרשב"א ח"ז סי' תק"מ. 26. ע' ברכ"י

יוסף או"ח סי' קל"ה. 27. ריטב"א הנ"ל וע' בי"ח בטו"ש"ע או"ח סי' תרפ"ה.

28. ע' תו" ברכות י"ג, רא"ש ברכות פ"ז סי' כ', שו"ע או"ח תרפ"ה-ז. 29. ע' שו"ת משיב'דבר סי' ט"ז.

30. ברכות פ"ב ה"ג. 31. נדה נ"א; ועוד מקומות.

32. תוספות שם ד"ה ולבני מערבה. 33. רמב"ן נידה נ"א; ורשב"א שם. 34. תוספות

שם, ומנחות ל"ז; שו"ע או"ח סי' כ"ט ומ"ב שם.

על ידן" ³⁵. חכמינו ז"ל תקנו לנו ברכה מיוחדת לבקשת הדעת, עליה אמר ר' אמי, גדולה דעה שנתנה בתחילת ברכה של חול" ³⁶. „גדר הדעה הוא להשתמש בכל דבר, גם השפל שבתשמישים, לתכלית המעלה. והנה בשעה שהאדם עוסק בעניני מעלות וקדושה, אפילו לא תהיה דעתו גדולה, נקל הוא שיעשה הדברים לתכלית השלימות. אבל כשעוסק בעניני חול צריך דעה הגונה לשעבדם לתכלית המעולה, כדת חכם הרואה את הנולד, ועל זה נאמר „בכל דרכיך דעה" ³⁷. ... על כן בתחילת ברכות של חול, כשיוצאים מעניני הקדושה ופונים לעניני החולין צריכים להקדים ברכת הדעה ותפילתה, שאז גם עניני החול קדושים יהיו" ³⁸. בסיומה של מצוה, כצאתו של האדם מישראל מ„רוח החיים של אור חי העולמים המתגלה בכל מצוה כמאמרה" ³⁹, זקוק הוא לשלימות הדעת האמיתית המקשרת גם את כל עניני החול לקדושת החיים האלוקים. קשר זה נוצר על ידי הברכה שמברך בגמר עשייתה של המצוה. ברכה זאת מרפדת את היציאה מקדושת המצוה לחיי החול, המתעדנים על ידי התפשטות ברכת ד' החודרת לכל פינות החיים ומרוממתם.

גם ביחס לכניסת היהודי למצוה מצאנו ענין מיוחד בירושלמי. כלל נקוט בידינו „כל מצוה שעשייתה היא גמר חיובה, מברך בשעת עשיה, וכל מצוה שיש אחר עשייתה ציווי אחר, אינו מברך אלא בשעה שעושה הציווי האחרון. כיצד? העושה סוכה או לולב, או שופר, או ציצית, או תפילין, או מזוזה, אינו מברך בשעת עשיה אשר קדשנו וציונו לעשות סוכה, או לולב או לכתוב תפילין, מפני שיש אחר עשייתו ציווי אחר. ואימתי מברך, בשעה שישב בסוכה וגו'" ⁴⁰. הברכה, המבטאת את יציאת מעשה האדם מגדר רשותו ומסירתו לרשות גבוה, על ידי קריאה בשמו ומלכותו ⁴¹ של מלכו של עולם אדון כל המעשים; ברכה זאת רשאית להאמר רק לפני הגיעו של האדם לתכלית העשיה של המצוה. בירושלמי מצאנו „העושה סוכה לעצמו אומר ברוך אשר קדשנו במצוותיו וציונו לעשות סוכה, לאחרים, לעשות לו סוכה לשמו, נכנס לישב בה אומר ברוך אשר קדשנו במצוותיו וציונו לישב בסוכה" ⁴². וכן נאמר שם לגבי לולב, מזוזה, תפילין וציצית. לפי הירושלמי מתפשטת חובת הברכה וקדושתה התכליתית גם על האמצעים המעשיים המביאים אל תכלית עשייתה של המצוה. נפגשים אנו בזה בנצנוץ של הארה בראשיתית העתידה להאיר גם לעתיד לבוא, בזמן שיהיה ד' אחד ושמו אחד. „מתחילת הבריאה ראוי היה טעם העץ להיות גם הוא כטעם פריו" ⁴³. כל האמצעים המחזיקים איזו מגמה רוחנית גבוהה כללית ראויים היו להיות מוחשים בחוש נשמתי באותו הגובה והנועם, שעצם המגמה מורגשת בו כשאנו מציירים אותה... על כן מובטחים

35. עולת ראייה ח"א עמ' שמי"ט. 36. ברכות ל"ג. 37. משלי ג' ו'. 38. עולת ראייה ח"א עמ' רע"ג. 39. אגרות הראיה ח"ב עמ' מ'. 40. רמב"ם ברכות פ"א ה"ח עפ"י מנחות מ"ב: וכן בשו"ע או"ח תרמ"א ובט"ו שם. 41. רמב"ם ברכות פ"א ה"ה עפ"י ברכות מ: 42. ברכות פ"ט ה"ג. 43. בראשית רבה ה' ט'.

אנו בבירור שיבואו ימים שתשוב הבריאה לקדמותה, וטעם העץ יהיה כטעם הפרי“⁴⁴. נמצאנו למדים שבענין הברכות, לפניו ולאחריהן, של מצוות, אפשר אולי לומר, שמתגלה בזה האור הירושלמי „שמסתייע ממהלך שכל עליון, וההגדה המקובלת מחוברת בו עם ההלכה בדרך פעולה נסתרת“⁴⁵.

ג

אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו

גילוייה של האמת המוחלטת האלוקית בכל חיי העולם הנטועים בתוכנו, זהו ענינה של ברכת התורה לאחריה. ברכה זאת, מטבעה, מדברי נבואה לוקחה. „וד' אלוקים אמת הוא אלוקים חיים ומלך עולם“⁴⁶. „וד' אלוקים אמת — מהו אמת, אמר רבי איבון שהוא אלוקים חיים ומלך עולם“⁴⁷. ענינה של האמת האלוקית להתגלות בכל חיוניותה וממשיותה בכל העולמות לפי דרגותיהם. לכן בבוראו את אדם הראשון, „מה עשה הקדוש ברוך הוא, נטל אמת והשליכו לארץ... (ואמר) תעלה אמת מן הארץ, הוא הוא דכתיב“⁴⁸, אמת מארץ תצמח“⁴⁹. אמת זאת מהארץ תתגדל ותתגלה, „כנטיעה שמתגדלת ותולכת מן העולם אל הגילוי“⁵⁰. מה היא אמת זו שהושלכה ארצה בכדי שתצמח ממנה? „אמר דוד כשם שאתה אמת כן דברך אמת“⁵¹, „ואמת זו תורה“⁵². מתוך האמת הכללית של כל דבר ד' המגיע אלינו, מתברר ש„תורת אמת היא תורה שבכתב וחיי עולם נטע בתוכנו היא חורה שבעל פה“⁵³. על ידי חורה שבעל פה צריכה האמת של חורה שבכתב להתגלות בכל חיוניותה המעשית. „בתורה שבעל פה אנו יורדים כבר אל החיים. אנו חשים שהננו מקבלים את האורה העליונה בצינור השני שבנשמה, בצינור המתקרב לחיי המעשה“⁵⁴. כשישראל דבקים באלוקים חיים על ידי האמת שבחיי עולם, מתגלים החיים הישראליים בכל תפארתם, וזה רק אפשר בארץ החיים⁵⁵. „בכל דור היינו צריכים לחבב הרבה תורת ארץ ישראל, וביותר אנו צריכים לזה בדורנו, דור הנבילה והתחיה, בן הזמן של האפילה והאורה, היאוש — והגבורה. בשבילו אנו צריכים סם חיים — דוקא מתורת ארץ-ישראל. אנו צריכים לתראות לו את האמת והבהירות שיש באוצרנו האלוקי, בדעותיה והגיונותיה של תורת אמת, ואת היפה והנשגב, הנועם וההוד שיש במצוותיה המעשיות, ובתאור הליכות החיים כולם שעל פיה ובחוכה, כמה היא תורת אמת ותורת חיים גם יחד, — לזה צריכים אנחנו לטעום ולהטעים טעמה של תורה מעומקה ויסודה, וזה לא אפשר לחוש, להשיג ולהרגיש, כי-אם בארץ ישראל“⁵⁶.

44. אורות התשובה ו' ז'. 45. אגרות הראיה ח"א קכ"ו. 46. ירמיהו י' י'.
 47. ירושלמי ברכות פ"א ה"ה. 48. תהילים פ"ה י"ב. 49. בראשית רבה ח' ה'.
 50. עולת ראייה ח"א עמ' ש"ט. 51. שמות רבה ל"ח א'. 52. ברכות ה'.
 53. טור או"ח סי' קל"ט. 54. אורות-התורה א' א'. 55. אבות דרבי נתן פל"ה.
 56. תנחומא בובר שמות כ"ג. 56. אורות התורה י"ג ב/.